

A l'inici del volum, l'editor Antoni Furió ens advertia que el propòsit del llibre era oferir-nos un volum plural, format per assajos sobre quinze dones valencianes. Tanmateix, el llibre, ja ho hem vist, va molt més enllà, dialogant tant amb la nostra història com amb els diferents models de dona i les seues transgressions. També proposa distintes fórmules per a transmetre el relat històric a través de l'assaig basat en el relat vivencial, des dels més acadèmics als més narratius, descobrint-nos les diferents vessants —les extraordinàries i les quotidianes— de quinze perfils de dones diferents. En necessitem més, de volums com aquest, per a seguir redibuixant la història i continuar amb la comesa de transformar les violències, desigualtats i invisibilitats que encara patim les dones. ◀

David Murillo

JOSEP FONTANA: LA MIRADA DE L'HISTORIADOR SOCIALISTA

La crisi com a triomf del capitalisme. Anàlisi del passat i perspectives marxistes

Josep Fontana

228 pp, 2018, València, Edicions Tres i Quatre

El Fontana que s'aplega en aquest interessant volum és un Fontana íntim i obertament polític. És el de les conferències posteriors a la crisi financera del 2008. El de les confidències personals en, suposem, auditoris més o menys reduïts. Els seus són textos discursius, escrits per a ser llegits, amb un missatge directe, ideològic, erudit sense excessos i que inevitablement presenta uns quants llocs comuns fruit de la reiteració en contextos diferents de les seves preocupacions socials. Textos que supuren un fil d'enyorança de passats més il·lusionants però que s'orienten clarament a anticipar el futur. Quan parli d'economia hi apareixeran els seus economistes de capçalera, més aviat moderats, en conjunt: Stiglitz, Krugman, Piketty. Quan parli de referències històriques, anirem als moments de l'esperança socialista: 1871, 1917 o el període que va de 1946 a 1948. Si, com en la cita de Croce esmentada per Furió en el pròleg, tota història és història contemporània, el que coneixem en aquest volum és la lent a través de la qual Fontana desenvoluparà el seu mètode històric. Una lent particularment interessant, val a dir, per als lectors de l'obra de Fontana.

UNA REVOLUCIÓ NECESSÀRIA

Dels quatre grans blocs del text, el primer és el que anticipa l'aniversari de la Revolució Russa: una revolució necessària, ens dirà Fontana, davant la crisi del moviment obrer que l'any 1914 havia vist com el seu internacionalisme es dissolia fàcilment enfront de l'auge de l'imperialisme de les grans potències i l'efervescència patriòtica d'una socialdemocràcia venuda al parlamentarisme burgès. En aquest context, la malfiança de Lenin cap a la burgesia i la socialdemocràcia tindrà la virtut de situar la classe treballadora al capdavant de l'onada transformadora que s'inicia a Sant Petersburg. Tot el poder per als soviets.

Fontana aviat farà seva l'admonició de Wolff: tota revolució genera noves llibertats però també noves formes d'explotació. El fracàs soviètic arrelarà en diversos factors endògens i exògens. En primer lloc, la mort prematura de Lenin que deixarà pas a l'estalinisme. Segonament, les tendències autoritàries que esdevindran estructurals gràcies a una guerra civil que no fou més que una guerra encoberta de les potències europees contra el bolxevisme. Aquí començarà a corcar-se l'esperit democratitzador del 1917. Hi seguiran els plans quinquennals que convertiran l'administració russa en una eina burocràtica i vertical on el productivisme fordista esdevindrà prioritari per davant del debat polític. Finalment, la Guerra freda: una guerra perduda a priori, segons Fontana, que frustrarà la nova oportunitat per a un socialisme democràtic que hauria esdevingut possible per a l'Europa central i oriental en el període que va de 1946 a 1948.¹

La tesi, ja coneguda, que desenvoluparà Fontana és que el principal beneficiari de la revolució bolxevic serà el continent europeu. Tanmateix, el seu efecte no arribarà fins després de la Segona Guerra Mundial i, encara, no per a tothom. Un impacte que es farà visible en l'estat del benestar: una concessió del capital, en el llenguatge de Fontana, per evitar la infecció comunista de la classe obrera. Per arribar aquí però caldrà recordar novament la traïció de la socialdemocràcia alemanya el 1918, i el seu pacte amb les forces conservadores per cruixir l'esperit revolucionari centreeuropeu. Un pacte que en la pràctica representà donar suport als moviments contrarevolucionaris i possibilitar l'assassinat per a referents marxistes com Rosa Luxemburg.

¹ En aquest punt, el lector que hagi passejat per l'obra de la historiadora nord-americana, conservadora, Anne Applebaum sobre el destí d'aquesta Europa de postguerra, només podrà sortir atordit pel contrast amb el nostre autor. Vegeu *El telón de acero. La destrucción de Europa del Este 1944-1956* (Debate, 2014)

L'amenaça bolxevic, tot i així, serà emprada pels sindicats per millorar les condicions dels treballadors. La seva influència travessarà l'Atlàntic en els turbulents anys trenta amb el creixement de formes d'autoorganització laboral. Es farà visible en el New Deal, en el reformisme dels seixanta i, cap al final, en l'agenda social del president Johnson. Per damunt d'ells, el principal beneficiari serà l'Europa dels Gloriosos Trenta (1945-1975). Els rèdits de la revolució no se'ls emporta Rússia, víctima de l'aïllament internacional, de la guerra «civil», de la dictadura stalinista i de l'autoritarisme. La Guerra Freda caldrà reinterpretar-la en aquest context com la guerra del capital contra el socialisme, com una forma de subversió de la democràcia, amb el suport a règims dictatorials i el finançament de plataformes com Gladio o Stay behind.² Tot plegat, mecanismes de disciplinarització de la societat civil occidental sota la falsa amenaça de la invasió comunista.

La història dels partits socialdemòcrates, des dels seus orígens fins a l'actualitat, serà un territori plagat de concessions i fets vergonyants que, com es veurà, marcaran el pensament polític de Fontana. Tampoc els partits comunistes restaran immunes a la crítica pel seu suport a l'estalinisme, per la seva rigidesa interna i, finalment, per les recurrents traïcions a moviments polítics que no poden controlar. Entre aquestes darreres, la traïció del PCF davant d'un Maig del 1968 aixecat a l'esquena del partit. Per acabar, la mala adaptació del socialisme al nou mil·lenni amb la benedicció a les privatitzacions que faran la vida més difícil als ciutadans i que porten en el seu origen els noms de Blair, Clinton o González.

El pensament de Fontana a hores d'ara ja ha quedat clarament exposat. És el d'un socialista dels de baix, dels que avui identificariem amb l'anomenat socialisme mil·lennial de manufactura nord-americana o el dels moviments socials europeus. En aquest específic sentit defensarà la tradició marxista: com un intent de reivindicar una història de lluites socials per l'emancipació, com una agenda per a una democràcia participativa plena i on, per recuperar la cita de Karl Krauss, la Revolució Russa esdevindria el tòtem contra el desvergonyiment del capital. En aquesta lluita caldrà sempre treballar per desproveir de poder el capital allà on aquest aparegui: tant sigui en l'assemblearisme kurd de Rojava com en els moviments camperols llatinoamericans.

² Recordem aquí el seu totèmic *Por el bien del imperio. Una historia del mundo desde 1945* (Pasado & Presente, 2011)

REFLEXIONS SOBRE LA CRISI

En aquesta secció, els qui hagin llegit *El futuro es un país extraño. Una reflexión sobre la crisis social de comienzos de siglo* (Pasado & Presente, 2013) tindran la sensació de tornar a passejar per les grans preocupacions d'un autor que, a voltes, sembla haver caigut en la desesperança més profunda. Apareix la desigualtat com a constant històrica en el retrat de Piketty: la meitat de la població mundial gairebé mai no ha tingut res. També la fi del contracte social dels anys setanta, de la mà de la naixent *Reaganomics* amb les seves màximes a favor d'empetir l'estat o d'una economia *per goteig* que afavoriria tothom a partir de reduir els impostos als més rics. De fet, ens dirà, el que representaran aquestes màximes és la destrucció de les conquestes socials, l'inici —en paraules de Krugman— de la Gran Divergència, l'erosió del sindicalisme i la justificació de l'individualisme com a patró cultural majoritari.

En tot el conjunt d'estadístiques sobre les quals recolzarà la seva argumentació, novament hi apareixerà la mà dels seus economistes de capçalera. Sempre Stiglitz, Krugman, Piketty. Observarem la caiguda dels salaris reals als EUA. La concentració de la riquesa en el 0,1 % de la població, bàsicament executius i financers. L'efervescència dels comitès d'acció política (PAC) com a eina institucional per tal que les empreses puguin invertir en política; les portes giratòries; la professionalització dels lobbies; els favors a polítics; les baixades del tipus impositiu real a les grans corporacions; les exempcions fiscals; la desregulació; l'auge del sector de les FIRE (anglès per a finances, assegurances i sector immobiliari). En definitiva, l'edat d'or del capitalisme o el que Nancy Frazer anomena l'etapa *financeritzada* del capitalisme contemporani.

Passem per alt el recurs obsessiu de Fontana a fonts i dades nord-americanes per centrar-nos en el seu missatge. La desigualtat és una decisió política des del moment en què el sistema permet que lobbys i negociadors facin les lleis.³ Les conseqüències socials són les ja observades: la precarització i degradació de les condicions laborals. Com a exemple: als Estats Units el 90 % treballadors de cadenes de menjar ràpid no tenen assegurança mèdica. També la insistència, tan recurrent a dia d'avui, que «la feina fixa és cosa del passat». L'augment del nombre de treballadors pobres i el que Zuboff (com Fontana) anomena el capitalisme de vigilància.

³ Res que no s'hagi justificat cent vegades per part d'economistes de tota ideologia, tot i que ara el clam arriba de nous premis Nobel que s'afegeixen als anteriorment esmentats. El darrer: Angus DEATON a *Deaths of Despair and the Future of Capitalism*, de Anne Case i Angus Deaton (Princeton University Press, 2020)

Als EUA hi ha un 23 % de pobresa infantil i un terç de la població és pobre. Incloure aquí la mirada de l'historiador és potser el més rellevant del text. La pregunta central: qui fa la narrativa de la crisi i sota quins paràmetres? Espanya, l'any 2008, no estava sobreendeutada ni tenia un excessiu dèficit públic: el gruix del deute era privat i el deute públic aviat seria resultat de l'impacte dels rescats. Amb la narrativa guanyadora, és clar, vindrà la justificació de l'austericidi i amb aquesta, la repressió social.⁴

L'austeritat, doncs, beneficiarà el poder econòmic i polític dels bancs de la mateixa manera que el consum via deute no deixa de generar un nou model de dependència (el somni de Thatcher de la societat de petits propietaris) i l'austericidi, diu, un cop d'estat encobert de l'oligarquia contra els ciutadans. El problema té sempre a veure amb el domini de la narrativa, de la història: a qui se li permet incórrer en dèficit i a qui no? Política i poder sempre treuen el cap. Fontana apareix com un *mestre* de la sospita. Entre les seves cites *de la sospita*, l'Informe del 2005 de Citigroup sobre la *plutonomy* o com justificar l'imperi dels rics: preocupem-nos de vendre als qui ja tenen diners. Els diners, en definitiva, passen per davant de la moral. Com sostenir aquesta desigualtat creixent? Als EUA es farà via supressió del vot a les minories.⁵ En paraules de l'economista Randall Wray, l'origen real de la crisi és la caiguda de les rendes reals dels ciutadans.⁶ Exposar com el poder se les empesca per justificar l'injustificable és la forma de denúncia de l'historiador.

Algunes malalties específiques apareixen també per al cas espanyol. La caiguda de l'impost de societats efectiu (del 22 % el 1999 al 8,3 % el 2015), l'augment de l'elusió i l'evasió fiscals, els *avenços* en enginyeria financera. Si entre 1945-1975 l'augment de la productivitat comporta un augment dels salaris, deixarà de fer-ho després. Oh la la, la ideologia! El que trobarem aviat és la disminució de la participació de la força laboral en l'economia, l'*excés* de talent —format en gran part en el sistema educatiu públic, per cert— que haurà de prendre el camí de l'emigració. Noves tecnologies substituiran els llocs de treball existents.⁷ Amb aquest moviment som davant de la fi de la il·lusió de l'educació com a via per obtenir una feina digna.⁸

⁴ La presència subterrània del pensament de Marx sobre la relació entre tecnologia, canvi social i marcs mentals (o superestructura) no deixa de ser aparent. Vegeu *El Capital* (cap. VIII, seccions 4-10)

⁵ I podríem afegir-hi la pràctica política del *gerrymandering*: <https://en.wikipedia.org/wiki/Gerrymandering_in_the_United_States>

⁶ Novament la mateixa tesi en el recent *Trade Wars are Class Wars* de Matthew C. Klein i Michael Pettis (Yale University Press, 2020)

⁷ Novament a *El Capital* (cap. VI)

⁸ Arguments similars es troben en l'obra de l'economista de la desigualtat Branco Milanović

Com canviar les regles de joc? Per la via política. Per la via de la generació d'un nou contracte social. El problema afegit de l'Estat espanyol és que el votant no penalitza els partits corruptes. El problema afegit de l'esquerra (seguint Lakoff): la gent no vota racionalment segons els seus interessos. Per damunt de tot, els mitjans estan manipulats a favor de la dreta. La seva idea final: tot plegat no es revertirà fins que no tinguem una alternativa sistèmica al capitalisme que ens serveixi de referent per avançar. Fontana, però, és escèptic del cooperativisme per la seva dependència dels patrons de competència del mercat. Caldrà deixar reposar l'esperança, un cop més, en els moviments socials. Tota resposta global al capitalisme, ens diu, necessita mobilització i organització. L'esquerra ha de reemprendre la lluita col·lectiva i avançar en la reforma del capitalisme.⁹

EL PSUC I LA CRÍTICA A LES RENÚNCIES DE LA TRANSICIÓ

Els darrers dos apartats del llibre, els més breus, són els més personals i entranyables. També els més reveladors de l'univers polític i personal del Josep Fontana historiador. En primer d'aquests apartats fa referència al que ell considera el llegat insubstituïble del PSUC. Fontana ens parla amb enyorança del partit que aconseguiria abatre en resultats el PCE a les eleccions generals de 1977. La ideologia del seu referent polític està marcada pels orígens del Front Popular (1936); pel seu model transversal de defensa de la democràcia davant del feixisme; per la seva pluralitat interna allunyada del model soviètic vertical. Abans de convertir-se (*sic*) en satèl·lit del PCE, el PSUC acollirà tres ànimes diferenciades: la comunista, la socialdemòcrata i la nacionalista (*sic*): llavors del «seu èxit».

Els qui seguissin la polèmica del *gir* nacionalista de Josep Fontana en els anys que van entre la publicació del seu text *La formació d'una identitat. Una història de Catalunya* (Eumo, 2014) i la seva mort, poden sortir de dubtes en aquest apartat. No hi ha tal gir. Segons la confessió de Fontana, la seva afiliació juvenil al PSUC passa per l'interès en la qüestió agrària, per la comprensió de la política com una eina propera als problemes de la gent del carrer i, finalment, per la defensa del «dret a l'autodeterminació». El prestigi del PSUC és doncs el que es deriva de la seva heterogeneïtat, de la seva capacitat de mobilització als carrers i de ser corretja de transmissió de l'esperança iniciada el 1871 o el 1917.

⁹ Al lector que vulgui aprofundir en la pràctica de l'anticapitalisme li convindrà llegir la recent taxonomia d'E. O. Wright a *How to be an Anticapitalist in the Twenty-first Century* (Verso, 2019)

Aquesta concepció de la política com una eina al servei de la gent es palesa en la seva oda al militant de base, aliè a la *traïció* de les elits. En la figura de Miguel Núñez, un dels «qui mai va traïr la seva causa», dels qui no es venen, no s'acomoden i no s'integren, Fontana hi veu la tenacitat humil dels qui van treballar pel partit en la clandestinitat, dels qui van patir tortures durant el franquisme. Dels qui, guiats per l'ideal d'esperança en un món més just, un cop el camí polític va finalitzar, ho va seguir fent des de l'activisme social.

MANUAL PER A UNA HISTORIOGRAFIA MARXISTA

El darrer apartat és el més interessant per a qui vulgui aprofundir en l'anàlisi de la historiografia marxista. Una discussió que no deixa de ser la del propòsit de la història. Per a Fontana, contra la historiografia *whig* que partia de la història com a història del progrés, la historiografia marxista ha de partir de la convicció que tota millora social descansa en la lluita social. Resseguir els contorns de l'aliança entre poder econòmic, poder polític i poder intel·lectual implica posar al descobert les metanarratives del capitalisme en el seu afany per inocular una manera d'entendre el món en la societat i d'arrelar la seva justificació en el passat.

A la manera de Wright,¹⁰ només hi ha tres vies per combatre el que el marxisme anomenaria els marcs mentals del capitalisme: diagnosticar el món tal com existeix, criticar-lo i dibuixar-hi alternatives. A aquest desvetllament dedicà la seva vida professional. El seu objectiu, un cop més, fou el de resseguir el trànsit entre poder econòmic i polític i dur-lo al nivell de la crítica històrica.¹¹ Interpretar, doncs, el període que va del 1789 al 1970 com a eina de contenció del capital davant l'amenaça del fantasma de la revolució. L'única esperança d'un futur millor rau en la lluita: «Tota cessió de poder es fa per por a perdre-ho tot». Entre els deures que s'imposà a ell mateix: fer una història dels crims realitzats en nom de l'anticomunisme.

Per fer una història de la història marxista, diu, caldrà refermar el compromís de l'historiador amb la raó crítica, amb el mètode històric i amb el plantejament de la sospita que té les arrels en Marx. A partir d'aquí el seu llegat es basa en algunes conviccions que guiaran la seva feina i que, en gran part, ja han estat comentades en altres apartats d'aquest volum. Tota història és història de la lluita

¹⁰ *Envisioning real utopias* de E. Olin Wright (Verso, 2010), cap. 2: «The task of emancipatory social science»

¹¹ Porto aquí el lector a la ressenya ja publicada a *L'Espill de Capitalisme i democràcia, 1750-1848. Com va començar aquest engany* (Edicions 62, 2019) publicada en el número 61, pp. 204-210

de classes (del *Manifest Comunista*). El gran triomf del capitalisme fou fer una història de les condicions de treball com a naturals per educació, tradició i costum. Contra la interpretació tancada del materialisme, la realitat sempre ha de posar-se per davant de la teoria.¹² El criteri del científic és fonamentalment el de l'antidogmatisme. Com a mostra, la referència a l'acostament d'Engels, en la seva vellesa, al parlamentarisme de l'SPD.

Així doncs, contra el marxisme ortodox que va caracteritzar gran part del segle XX, presidit per la lectura stalinista de la necessitat dels historiadors d'emmotllar-se a les necessitats del partit, Fontana rebutja allò que Marx ja va rebutjar en vida: la conversió del marxisme en una filosofia de la història; la transformació de l'ortodòxia en una litúrgia que rebutja tot pensament crític. I aquí el lector imagina una vida dedicada a lluitar contra la interpretació del socialisme soviètic. Una mena de catecisme, segons l'historiador, del qual es desprendran individus com Gorbaxov, el líder sense ideologia que posà el punt final a l'URSS.¹³

Fontana carrega igualment contra les darreres transformacions del marxisme en crisi: l'estructuralisme, el verbalisme d'Althusser, el revisionisme postestructuralista, el tomb cultural, l'anàlisi del discurs, el postmodernisme. També posa en relleu els qui es van mantenir propers a la seva concepció de l'historiador marxista: la historiografia britànica, amb Hobsbawm al capdavant, amb el deure autoimposat de tornar a plantejar-se les preguntes de Marx. Una tasca particularment rellevant en temps en què la socialdemocràcia ha desistit d'intentar canviar les estructures de poder que sostenen el sistema.¹⁴

També en les darrers pàgines torna a aparèixer la crítica als partits socialistes que possibilitaran l'onada neoliberal (Clinton, Blair i González). Novament hi trobem la idealització del *moment per al socialisme veritable* que representà la immediata postguerra (1945-48), quan els partits comunistes, en competició electoral oberta, aconseguien resultats que anaven del 23 al 37 % a països com França, Txecoslovàquia o Finlàndia. Anys d'il·lusió, fronts populars i vies alternatives al socialisme.

¹² Una constant, val a dir, en l'obra de prominents marxistes contemporanis com David Harvey, *A companion to Marx's Capital* (Verso, 2010) o Terry Eagleton, *Why Marx was right* (Yale University Press, 2018)

¹³ Hi ha un llibre bellíssim i important tant des de la literatura com des de la història que fa un retrat del que va representar la caiguda de l'URSS per als fidels a la ideologia comunista i el seu astorament davant la deriva de finals des vuitanta: *Temps de segona mà. La fi de l'home roig* de Svetlana Aleksíevitx (Raig Verd, 2015)

¹⁴ La mateixa idea aplicada al món post *Lehman Brothers* la trobem a *El món no se'n surt* de Tony Judt (La Magrana, 2010)

El socialisme de Fontana, queda clar quan arribem al final del text, és el del pensament crític; el de qui malda per rescatar la política de les mans dels empresaris; el del qui espera poder superar la socialdemocràcia i unir forces amb altres lluites socials globals.¹⁵ Entremig, la tasca de l'historiador marxista: historiar les recents mutacions del capitalisme i exposar com passem de l'austeritat a la vigilància i a la repressió. ◀

Anna Senent

FEMINITATS I COMUNICACIÓ

Comunicar i marcar la diferència. Testimonis de joves periodistes valencianes

A. Carratalá Simón, D. Palau Sampio, R. Miralles Lucena i J. L. Gómez Mompert, eds.
241 pp., 2020, València, Publicacions Universitat de València

Al llibre *Contarlo para no olvidar*, dues periodistes, Maruja Torres i Mónica G. Prieto, reflexionen sobre la guerra i les seues relacions amb la professió periodística. Entre altres suggestives reflexions, Mónica G. Prieto recorda el següent:

Tras la invasión de Irak en 2003, Javier Espinosa venía de Kuwait, Alfonso Rojo de Kurdistan y yo de Bagdad. Alfonso y yo regresamos al mismo tiempo a la redacción de *El Mundo*. Habían matado al compañero Julio Anguita [empotrado con los norteamericanos]. El comentario de un director adjunto fue: «Alfonso, qué pedazo de trabajo, enhorabuena, siempre tan valiente». Cuando se giró hacia mí, me dijo: «Hombre, Mónica, qué morena estás, parece que has estado de vacaciones».

Un comentari tan vergonyós podria encaixar en una història del franquisme, però és del segle XXI i ben bé podia haver passat ahir mateix. Sobre aquest menyspreu professional i intel·lectual, sobre aquests i altres macro i micro masclismes parlen ara un grup de joves periodistes en *Comunicar i marcar la diferència*, una iniciativa de la Unitat Docent de Periodisme de la Universitat de València que celebra així, en clau de dona, la majoria d'edat dels seus estudis. El llibre recull

¹⁵ Aquí ja hi podríem veure l'ombra de pensadors renovadors per l'esquerra, com Ernesto Laclau o Chantal Mouffe. Penso sobretot en les tesis de la darrera a *For a Left Populism* (Verso, 2018)